

Anna-Karin Malmström

Metaforer

”Min ångest är en risig skog”

”Jag vet inte om jag är en cirkel utan medelpunkt”

”Tiden snöar från trädet”

”Trädet är utan himmel”

”Hus på branten övervakar
vattenfallets vita oxar”

”Om nätterna kliver det stora vattnets sus
upp kring ön, där jag befinner mig”

”Solen vilar sitt sjuka huvud
träden har blålila skuggor under ögonen”

”I utkanten av mitt liv
har du din givna plats, min vän
som älskare en minor classic rentav”

Att det i dessa poetiska brottstycken förekommer metaforer är de flesta läsare ense om. Men vad är egentligen en metafor? Vad är det som utmärker metaforer? På vad sätt skiljer sig metaforer från liknelser och symboler? Varför använder vi metaforer? Finns det en metaforik gemensam för alla kulturer? Vad sker då vi skapar respektive tolkar metaforer?

Dessa och närliggande frågeställningar har diskuterats av litteraturvetare, filosofer, lingvister och andra. Somligt i denna diskussion är inte intressant då man behandlar metaforer i poesi. Men det finns en hel del bidrag som alldeles tydligt har relevans för litteraturen.

Några av de intressantare inläggen från analytiskt-filosofiskt håll under senare tid har kommit från Monroe Beardsley, Max Black och John R Searle. Av dessa är Beardsleys teori starkast relaterad till den litterära metaforiken. Men även Blacks och Searles bidrag är intressanta i detta

sammanhang. Även om dessa filosofer ofta tar avstampet i en diskussion om metaforer i dagligt tal diskuterar de också poesins metaforer och menar att deras resultat även är relevanta för metaforer i dikt. Min avsikt är här att sammanfatta och diskutera några av de centrala idéerna i dessa inlägg och se i vilken utsträckning de är tillämpliga på poesins metaforer.

1. Metaforens struktur

En idé, som finns hos både Beardsley och Black, är att metaforen har en viss allmän struktur. I en metafor finns (åtminstone) två komponenter, av vilka den ena på något sätt modifierar eller karaktäriserar den andra. Enligt t ex Beardsley är en metafor alltid en attribution, där vi kan urskilja ett subjekt och en modifierator. Subjektet betecknar alltid en klass av fenomen och utgör metaforens sakled. Modifieratorn karaktäriserar närmare det som subjektet betecknar och är bildledet i metaforen. Så är "metafysiska gator" (Beardsleys exempel, hämtat från en dikt av Wallace Stevens) en metafor, där "gator" betecknar och i viss mån karaktäriserar en klass och "metafysiska" modifierar denna karaktärisering. På ungefär motsvarande sätt talar Black om det primära och det sekundära subjektet i en metafor.

Idén om metaforens allmänna struktur innehåller som synes lite olika aspekter.

En sådan är tanken på ett sakled och ett bildled, något som jag senare ska återkomma till.

En annan aspekt är talet om metaforen som en attribution. Det för tankarna till metaforens syntaktiska struktur och Beardsleys exempel är ju en attribution i rent syntaktisk mening.

Beardsley menar dock inte att varje metafor måste ha denna syntaktiska uppbyggnad. Därtill är han alltför medveten om att metaforer i dagligt tal såväl som i poesi kan ha varierande utseende. En metafor kan ju också vara en sats av subjekt-predikatmodell som t ex "Gatorna är metafysiska" eller Lagerkvists "Min ångest är en risig skog". Den kan vara en genitivkonstruktion — Tranströmers "vattenfallets vita oxar" — eller en fras i vilken ett adverbialt uttryck ingår — "Han skrek tyst". Metaforen kan även vara en sats, där en viss relation säges råda mellan två (eller flera) fenomen — som i Runefelts "Om nätterna kliver det stora vattnets sus — upp kring ön, där jag befinner mig".

Även om Beardsley inte nämner alla dessa varianter skulle han säkert

godkänna dem som metaforer. Beardsleys idé om metaforen som en attribution ska alltså inte förstås rent syntaktiskt. Det väsentliga är att något karaktäriserar något. Det kan vara en egenskap eller vissa egenskaper som prediceras om något. Men det kan också vara en relation, som får karaktärisera sina relata.

Förstår vi "attribution" i denna ganska vida mening verkar Beardsleys idé om metaforen som en attribution rimlig. Den är uppenbarligen också tillämpbar på våra poetiska metaforer, även om den kanske inte säger allt om det kognitiva element som tycks finnas i varje metafor.

Däremot är det inte träffande att som Beardsley säga att subjektet i en metafor alltid måste denotera en klass. Citatet från t ex Runefelt talar mot det. "Om nätterna kliver det stora vattnets sus — upp kring ön, där jag befinner mig" utgör en strof i dikten *Augustigräs*. Varken "det stora vattnets sus" eller "ön" denoterar några klasser av fenomen. Den naturliga läsningen är tvärtom att det är ett bestämt vattens sus, en bestämd ö — i den fiktiva värld, som diktaren skapar — som åsyftas.

De relationella metaforerna har uppmärksammats av Searle. Han menar att den syntaktiskt och semantiskt enklaste metaforen är av subjekt-predikatmodell och har den schematiska formen "S är P". Mer komplicerade är däremot de relationella metaforerna. Dit hör vanliga, vardagliga uttrycksätt som "Sam slukar böcker" och "Skeppet plöjde havet". De har snarare formen "S P-relation S'".

Mer komplicerade till sin struktur är också de blandade metaforerna, i vilka en metafor ingår som en komponent i en annan. De förekommer ju i dagligt tal, såväl som i poesi. Ronald Reagans "The State ship is sailing the wrong way down a one way street" är ett acceptabelt exempel. Den litterära metaforiken är dock ofta mer suggestiv. I de Tranströmerska raderna "Hus på branten övervakar — vattenfallets vita oxar" är "vattenfallets vita oxar" en metafor, som i sin tur är en komponent i en annan metafor. I Searles schematiska modell kan "vattenfallets vita oxar" stå för S' i en metafor av formen "S P-relation S'".

2. Metaforen som motsägelse eller missbruk av språket

En tanke som diskuterats är huruvida metaforen — om den tas bokstavligt — måste innebära en motsägelse eller ett felaktigt språkbruk. Idén lanserades tidigt av Beardsley men har senare avisats av Black och Searle.

Enligt Beardsley får en metafor — på det bokstavliga eller som

Beardsley säger primära meningsplanet — en mer eller mindre konstig innebörd. Konstigheten är antingen av logisk eller språklig natur. I första fallet får vi en indirekt motsägelse, i andra fallet ett missbruk av språket, dvs ett uttryck används på ett sätt som strider mot förutsättningarna för uttryckets korrekta användning. Ett exempel på det första är "metafysiska gator". Att säga att gator är metafysiska är indirekt självmotsägande eftersom gator definitionsenligt är fysiska, inte metafysiska. Som exempel på det andra tar Beardsley D H Lawrences metafor "veckla ut månens mening". Den innebär snarare en språklig egendomlighet. Man bryter mot förutsättningarna för ordens korrekta bruk. Användningen av "veckla ut" förutsätter att vad som vecklas ut är av fysiskt material. Men här sägs att en mening vecklas ut.

För Beardsley blir alltså egendomligheten i ordsammanställningen ett *allmänt kännetecken* på metaforer. Samtidigt *förklarar* denna omständighet att vi tvingas ge ordkombinationen en annan mening.

Hur stämmer denna idé på våra poetiska metaforer? Ja, tagna bokstavligt är ordsammanställningar som "vattenfallets vita oxar" liksom Lindegrens "Jag vet inte om jag är en cirkel utan medelpunkt" egendomliga och egendomligheten tvingar oss att associera kring ordens innebörd för att finna den metaforiska meningen. Samma sak verkar gälla flertalet litterära metaforer. Men kan denna iakttagelse verkligen generaliseras?

Black och Searle vill bestrida det. De menar att det finns flera olika kriterier på att vi har att göra med en metafor.

Ofta är det så, säger t ex Black, att uttrycket blir falskt om det tas bokstavligt. Men det kan också vara så att uttrycket blir banalt, dvs trivialt sant eller helt utan poäng. Någon kan t ex säga om en person som faktiskt bor i ett glashus: "Han bor verkligen i ett glashus" och jag förstår att det är fråga om en metafor. Bokstavligt uppfattat beskriver nämligen yttrandet ett banalt faktum, som vi båda känner till, och situationen är dessutom den att vi diskuterar den omtalades utsatta situation på jobbet. Därför förstår jag att yttrandet ska tas bildligt. Beardsleys kriterium fångar inte heller in negationer av metaforer, menar Black. Någon säger: "Människan är en varg" men du opponerar dig och säger: "Nej, nej, människan är inte en varg". Ditt yttrande är ju också metaforiskt. Ändå innehåller det inte någon motsägelse eller innebär någon språklig egendomlighet.

Blacks resonemang verkar övertygande. Även om han här bara exemplifierar med vardagliga samtalsituationer är det säkert också

möjligt att finna motsvarande exempel på poesins område. Våldförande oss på den Lagerkvistska metaforen kan vi ju skriva "Min ångest är inte en risig skog" och vårt språkbruk är fortfarande metaforiskt.

Beardsleys idé om motsägelsen eller det felaktiga språkbruket som ett generellt kriterium måste alltså avvisas. (En passant kunde det vara frestande att lansera ett annat kriterium med utgångspunkt från Blacks resonemang. Om vi från meningen *hos* ett yttrande skiljer meningen *med* yttrandet eller yttrandets *poäng* — som kan vara mer eller mindre antydd — skulle vi kunna säga så här: Om yttrandet saknar poäng då det tas bokstavligt i den givna situationen så är det ett kännetecken på att yttrandet är metaforiskt. Att detta dock inte duger som generellt kriterium på just metaforer är lätt att inse. Det uppfylls även av sådant tal som inte alls är bildligt, t ex ironiska yttranden.)

En förklaring till att Beardsley fastnat för detta kriterium är naturligtvis att många metaforer uppvisar de kännetecken han talar om. Med förkärlek hämtar han exempel från poesins område och där tycks ju kriteriet ofta vara användbart. De poetiska metaforerna är gärna vad filosofer brukar kalla "vitala", "goda" eller "starka" metaforer. Sådana metaforer har alltid ett visst mått av suggestivitet. De har en förmåga att antyda fler, nya, mer sammansatta samband, föreställningar och bilder än svaga metaforer. De ger en större frihet åt våra associationer. Den omständigheten att metaforen — om den tas bokstavligt — uttrycker något motsägelsefullt eller empiriskt orimligt och bjuder på en oväntad eller egendomlig ordkombination tycks öka dess suggestivitet.

För att återvända till Tranströmer och Lindegren: Härrör inte mycket av suggestiviteten i "vattenfallets vita oxar" från det faktum att ord-sammanställningen är så oväntad, egendomlig och från den orimlighet uttrycket syftar på om det tas bokstavligt? Beror inte det suggestiva i Lindegrens metafor delvis på det överraskande i konstellationen "jag är en cirkel utan medelpunkt" och egendomligheten i att jag (en människa) säges vara en cirkel utan medelpunkt (något som inte kan finnas, något motsägelsefullt, otänkbart)? Jämför dessa metaforer med svagare metaforer som "Sam är en jätte" eller "timmarna kröp fram"! De saknar nästan helt suggestivitet och erbjuder inte heller något språkligt egendomligt eller överraskande. Den metaforiska meningen är här på väg att institutionaliseras eller — med en Mats Furbergsk metafor — "förvedas". (Vissa metafor-teoretiker skulle säga att uttrycken inte längre är metaforer — något som väl illustrerar den vaghet som vidlåder metaforbegreppet.)

3. Sakled och bildled

En vanlig uppfattning är att en metafor har ett sakled och ett bildled. En komponent ska, menar man, tas bokstavligt medan en annan komponent ska tas bildligt. Beardsley och Black verkar dela denna syn. Enligt t ex Black är det primära subjektet sakled medan det sekundära subjektet är bildled. I metaforen "Äktenskapet är ett nollsummespel" ska "äktenskapet" uppfattas med sin vanliga referens. Resten är det sekundära subjektet, som ska tas bildligt och till vilket är knutet ett system av egenskaper som vi associerar till då vi tolkar metaforen.

Tanken på ett sakled och ett bildled är emellertid inte invändningsfri. Den har kritiserats av Searle. Han menar att den bygger på en föreställning om att varje metaforisk användning av språket måste omges av en språklig kontext, som inte ska tas bildligt. Men så är inte alls fallet, säger Searle och pekar på en typ av blandade metaforer som kan förekomma i vanliga samtalssituationer.

Om vi t ex säger "Sally är en isbit" så refererar vi ju bokstavligen till Sally. Men vi kan om vi vill hänvisa till Sally med "de dåliga nyheterna" och säga "De dåliga nyheterna är en isbit". Om någon ändå skulle vilja envisas med att "är" här fortfarande ska tas bokstavligt så har Searle ett svar även på detta. Man kan vilja uttrycka att Sally undergått en dramatisk förändring och säga: "De dåliga nyheterna frös till en isbit". I denna metafor finns det inget led som ska tas bokstavligt. I Searles talaktsteoretiska terminologi: För varje ord gäller att yttrandemeningen skiljer sig från den bokstavliga ordmeningen. Sådana metaforer kan kanske tyckas oestetiska, tillägger Searle, men de är trots allt metaforer.

Searles kritik verkar träffande. Om kravet på ett sakled ska tolkas som ett krav på att (åtminstone) ett led i metaforen ska tas bokstavligt — och det är såvitt jag förstår en någorlunda klar och begriplig tolkning — så har Searle gett ett talande motexempel. I den Searleska metaforen finns inget sakled.

Bakom kravet på ett sakled ligger, tror jag, en föreställning om att ett sakled måste finnas ty annars skulle vi inte kunna förstå eller tolka en metafor. Men, givet att vi är införstådda med Sallys egenskaper, är det tydligt att vi kan förstå Searles metafor trots att den inte innehåller något sådant led. Vi begriper också genast att vi har att göra med bildligt tal. Yttrandet blir ju, om det tas bokstavligt, absurt. Här äger Beardsleys kriterium sin tillämpning.

Att vi kan förstå en metafor trots att det inte finns något sakled inne-

bär naturligtvis inte att den vanliga, konventionella meningen hos de ingående orden är irrelevant för vår förståelse. Det är den inte. Den metaforiska meningen utvinnes ju, som åtskilliga metafor-teoretiker framhållit, åtminstone delvis ur ordens standardmening. Vi tolkar Searles metafor genom att utgå från ordens vanliga innebörd.

Men låt oss så ställa den centrala frågan: Vilken tillämpbarhet har idén om ett sakled och ett bildled på poesins metaforer?

I Tranströmers naturlyriska rader borde "vattenfallets" vara sakledet i metaforen "vattenfallets vita oxar" och "hus på branten" sakledet i den blandade metaforen. Likaså skulle vi väl säga att "min ångest" är sakledet medan resten är bildledet i "Min ångest är en risig skog". Det verkar rimligt att säga att "Min ångest" ska tas bokstavligt eftersom uttrycket syftar på *den talandes* ångest, låt vara att det är den *i dikten* talandes ångest.

Dikotomin sakled—bildled äger alltså sin tillämpning även på metaforer i poesi. Men är situationen alltid så okomplicerad?

Låt oss betrakta Ramnefalks metafor "Solen vilar sitt sjuka huvud" och Lindegrens "Trädet är utan himmel".

I Ramnefalks metafor förefaller "solen" vara sakled och resten bildled. Det skulle innebära att "solen" bör uppfattas med sin vanliga referens. Innebär inte det att metaforen blir en ren naturbeskrivning? Men är den det?

Det problematiska och spännande med metaforer i lyrik är att den bildliga meningen ofta är svår att utvinna. Dikt försöker ofta fånga en känsla eller en sinnesstämning. Den gör det inte genom att tala i klartext utan genom att med hjälp av en rad subtila medel antyda. Metaforen kan dessutom oftast inte ses i sitt isolat. För att få ett hum om den metaforiska innebörden måste vi betrakta metaforen i sitt sammanhang, i strofen, i dikten som helhet.

Ramnefalks dikt, som ingår i samlingen *Levnadskonster*, lyder i sin helhet:

Solen vilar sitt sjuka huvud
träden har blålila skuggor under ögonen
Solen vänder sig tung och blek
kräks ut lite visset solsken
Bergen står så stilla
som på begravning.

Dikten fångar en känsla. Bildspråket ger läsaren associationer till trött uppgivenhet, leda, kanske sorg. Men dikten antyder också ett rent fy-

siskt tillstånd. Orden pekar ut ett tillstånd av matthet, obehagliga förnimmelser, kanske sjukdom. Läsaren anar en sjuk och deprimerad människa, som utvakad och trött vilar sig.

Med en sådan helhetssyn på dikten verkar det rimligt att säga att metaforerna inte bara är naturbeskrivningar i vanlig mening. De beskriver naturen *subjektivt* uppfattad. Solen, träden *förmänskligas* och det som metaforerna antyder är en mänsklig belägenhet.

Skulle vi ändå säga att "solen" bör tas bokstavligt, med sin vanliga referens? Kanske skulle vi göra det eftersom metaforerna beskriver en — visserligen förmänskligad — natur.

Läget är mer problematiskt om vi betraktar Lindegrens metafor "trädet är utan himmel". Den finner man i dikten *Snöflöjt*, som enligt Carola Hermelins fina analys inte bara återskapar den åldrade författarens barndomsminnen utan också tecknar ett symboliskt landskap. Dikten fångar ett sammansatt själstillstånd av dödslängtan och döds-skräck. Den ger uttryck åt en avtagande livskraft och en slutlig upplösning av verkligheten och jaget.

I den metafor jag utvalt har trädet inte längre något att sträcka sig mot. Nu är ju trädet en uråldrig symbol för livet och livskraften och metaforen kan sägas uttrycka hur livet inte längre har någon mening och livskraften inte något mål. Men trädet är också trädet i skapelsemyten, kunskapens träd. Metaforen blir då även ett uttryck för hur det intellektuella skapandet upplevs som alltmer meningslöst. Trädsymboliken är genomgående i dikten och det finns en mängd andra bildliga uttryck som förstärker denna tolkning. (Jag återkommer till detta.)

Även i denna dikt beskriver metaforerna ett landskap — men ett starkt symboliskt landskap. I vår metafor syftar visserligen "trädet" på trädet i detta landskap. Men trädet är en *symbol* och till det är därmed knutet en mängd begrepp och föreställningar. Trädet är här inte bara en vedväxt med genomgående huvudstam, samt rot och krona.

Kan vi då säga att "trädet" i denna metafor är sakled, att detta ord här bör tas bokstavligt, med sin gängse referens?

Svaret på denna fråga tycks mig inte självklart. Hur vi besvarar den synes bero på vår uppfattning om symbolers natur, speciellt om förhållandet mellan symbolen och det symboliserade, och om detta finns det ju olika teorier. Mitt tentativa svar skulle dock vara att om man strikt skiljer mellan det som symboliserar och det som symboliseras så är det rimligt att säga att "trädet" har sin vanliga referens. Om man däremot vill identifiera dessa saker eller anser att de på något sätt sammansmäl-

ter då blir påståendet att ordet har sin gängse referens genast mindre rimligt.

4. Metaforisk association

Det är endast i kraft av att vi kan utföra vissa associationer som vi kan förstå en metafor. På samma sätt förutsätter skapandet av metaforer att metaforskaren utnyttjar vissa associationsbanor. Om detta är Beardsley, Black och Searle ense.

Enligt t ex Black är ett system av egenskaper eller påståenden knutet till det sekundära subjektet i en metafor. När vi förstår en metafor associerar vi till detta system och ser efter vilka egenskaper eller påståenden som kan passa in på det primära subjektet. På motsvarande sätt kan metaforskaren genom att utnyttja sådana associationsbanor utvälja och betona vissa egenskaper hos det primära subjektet och ibland få oss att se likheter och samband som vi tidigare inte sett.

Beardsley och Black försöker dock inte närmare utforska dessa associationer. En som dristat sig till det är emellertid Searle, som menar att den verkligt intressanta frågan är att försöka klargöra hur associationen går till. Att likheter spelar stor roll håller Searle med om, men vilka principer mer exakt grundar sig metaforisk association på?

Schematiskt formulerar Searle problemet så här: Då vi förstår eller tolkar en metafor av typen "S är P" associerar vi till vissa egenskaper R som kan tilläggas S och vi kommer fram till parafrasen "S är R". Vilka är nu de principer som förklarar associationen från P till R? Ja, Searles två första principer är helt enkelt:

1. Saker som är P är definitionsenligt R.

2. Saker som är P är kontingent R. R är en framträdande och välkänd egenskap hos det som P refererar till.

När vi t ex säger "Sam är en jätte" och menar "Sam är stor" använder vi, säger Searle, den första principen eftersom jättar definitionsenligt är stora. Men om vi säger "Sam är en gris" och menar "Sam är glupsk och smutsig" gör vi bruk av den andra principen, ty glupskhet och smutsighet är vanliga egenskaper hos grisar. — Searles tredje princip är något mer sofistikerad:

3. Saker som är P sägs eller tros ofta vara R, även om vi alla vet att R är falsk om P.

Du kan säga "Richard är en gorilla" och jag förstår att du menar att han är elak och våldsam. Metaforen fungerar, säger Searle, eftersom vi

har en benägenhet att associera från gorilla till elakhet och våldsamhet, en benägenhet som dock beror på traditionella fördomar om gorillor. Gorillor är nämligen inte alls elaka och våldsamma till sin natur. — De följande tre principerna lyder:

4. Saker som är P är inte R, inte heller liknar de R eller tros vara R. Men det är ett faktum att vi helt enkelt uppfattar ett samband mellan P och R så att vi associerar P med R. Att vi gör så kan vara kulturellt betingat eller bero på vår natur.

Metaforer som fungerar i kraft av denna princip är enligt Searle "Sally är en isbit", "timmarna kröp fram", "Mary är söt" och "John är bitter".

5. Saker som är P liknar inte R och tros inte heller likna R men situationen att vara P liknar situationen att vara R.

Searles exempel är att jag säger till någon som fått hög befordran "Du har blivit aristokrat". Associationen bygger på en likhet mellan situationer eftersom din nya situation liknar aristokratens.

6. P och R har ibland samma eller liknande innebörd men en av dem, vanligen P, har begränsad tillämpning och kan bokstavligen inte tillämpas på S.

Det exempel Searle anför här baserar sig på att det engelska ordet "addled" (skämd), som normalt används om ägg, också kan användas om parlamentet. En svensk motsvarighet skulle vara då vi säger "Politiken är rutten".

Det resonemang som Searle rubricerat som sin sjunde princip är enligt honom själv ingen separat princip. Han påpekar bara här att de tidigare principerna kan tillämpas på relationella metaforer av typen "Skeppet plöjde havet". Vi går då från "S P-relation S" till "S R-relation S". Den första "delprincipen" skulle då bli: P-relationer är definitionsenligt R-relationer.

Searles sista princip rör metonymi och synekdoke. Ett exempel på det förra är då vi talar om den verkställande makten i USA som "Vita huset", ett exempel på det senare är då vi ber någon om hjälp genom att säga "Låna mig din hand". Associationen från P till R grundar sig, säger Searle, på att något inrymmer, innehåller eller är en del av något annat, och det är en terminologisk fråga om man betraktar detta som specialfall av metaforer eller som sui generis. Eftersom principerna för metaforisk association ändå är så varierande menar Searle att vi gärna kan se detta som en slags metafor och i så fall få vi ytterligare en princip.

Searles ambition att säga något om metaforisk association är lovvärd

men resultatet är, tycker jag, ganska magert. Hans exempel är hämtade från vardagsspråket, vilket i och för sig är naturligt från ett talaktsteoretiskt perspektiv. Men metaforerna är strukturellt enkla och "svaga". Detta innebär vissa faror: Hans principer riskerar att handla om sådant som vi redan visste och de visar sig otillräckliga för att förklara associationen vid "goda" eller "starka" metaforer.

Den första principen pekar helt enkelt på att vi delar en ordsfatt. Normalmeningen hos orden är, som jag tidigare nämnt, viktig för utvinandet av den metaforiska innebörden. Vad den första principen handlar om är bara att vi ibland förstår en metafor eftersom vi känner till ordens konnotation. Den andra principen anknyter också till det etablerade språkbruket men dessutom till gemensam empirisk kunskap. Annorlunda uttryckt: vi är medvetna om denotationen hos orden och associerar till välkända egenskaper hos de fenomen som hör dit. Den tredje principen visar på att det faktum att vi delar vissa traditionella men oriktiga föreställningar om saker och ting ibland förklarar associationen.

I samtliga fall bygger associationen på föreställningar om likhet (Sam är som en jätte, Sam är som en gris, Richard är som en gorilla) och associationen rör sig inom det etablerade och välkända.

De följande tre principerna vållar bekymmer.

Den fjärde principen är svår att ta ställning till. Den säger bara att vi uppfattar ett samband mellan P och R och associerar P med R men den förklarar inte *varför* vi upplever ett samband eller associerar som vi gör. Vad är det för *relation* mellan P och R som gör att P "minner om" R? Relationen ska uppenbarligen vara annorlunda än någon av de som omtalas i de tidigare principerna, men hur ska den bestämmas positivt?

Nu antyder Searle något om kulturella föreställningar och vår natur. Vad innebär det?

Kulturella föreställningar spelar såvitt jag förstår stor roll även vid de tidigare principerna. De associationer ordet "gorilla" väcker — för att anknyta till Searles eget exempel — är väl knutna till en viss kultur? Ja, i en — ganska vid — mening av "kultur" är fördomar något som ses som en ingrediens i en kultur. Det verkar också rimligt att säga att vissa begrepp är starkt kulturbundna. Betrakta t ex Ramnefalks metafor "I utkanten av mitt liv — har du din givna plats, min vän — som älskare en minor classic rentav". Uttrycket "minor classic" väcker vissa associationer. En minor classic är en bok av äldre datum, som av överklassen

och den bildade medelklassen anses ha ett visst, bestående, litterärt värde. Det är också författaren till en sådan bok. Själva begreppet, uttryckets konnotation, är således knutet till en viss kultur, detta ord då taget i en något trängre mening än den ovan. Så långt fungerar associationen enligt Searles första princip och det är tydligt att kulturella föreställningar här är högst relevanta. (Det finns givetvis mer att säga om associationen vid Ramnefalks metafor och det ska jag strax återkomma till.)

Att associationen är kulturellt betingad är således inte något nytt och specifikt och kan knappast utgöra grunden för någon ny princip.

Man får lätt intrycket att denna princip ska ta hand om metaforer som är av subtilare art än de tidigare. Men är Searles exempel alltid så väl funna?

Som Mats Furberg utrett förfogar vi över en rad uttryck som kanske en gång fungerat bildligt men som dött som metaforer och blivit blotta namn på bl a känslor och sinnesstämningar, t ex att vara öm, att vara bitter, att vara gripen. Gäller inte detta Searles exempel "Mary är söt" och "John är bitter"? Numera är de inte att betrakta som metaforer utan snarare som gängse namn på ett utseende respektive en känsla. Om detta är riktigt kan dessa exempel inte illustrera hur den metaforiska associationen numera går till. Dock kan Searle ha rätt i att associationen vid dessa uttryck — då de en gång i tiden var metaforer — kanske bör förklaras med någon annan, mer subtil, princip än de tidigare. Hur denna princip ser ut har han emellertid knappast lyckats förklara.

Searles femte princip säger inte något nytt om varför vi associerar på ett visst sätt. Enda skillnaden är här att associationen rör situationer. Vi kan ju omformulera principen i enlighet med princip 1, 2 eller 3.

Den sjätte principen pekar på en egenskap som karaktäriserar många metaforer, nämligen den att en komponent i metaforen inte bokstavligen kan tillämpas på en annan komponent eftersom den förra har begränsad tillämpning. Att metaforen innebär en *uttänjning* av normalmeningen är allom bekant och det är ju detta Beardsleys kriterium delvis handlar om. I detta avseende är ju "Politiken är rutten" helt analogt med t ex "Sam är en gorilla" eller "Sally är en isbit". Searle lanserar alltså inte någon ny princip som förklarar hur P kan "minna om" R.

Återstår Searles sista princip, den som rör metonymi och synekdoke. Det enda exempel han nämner är då vi talar om den verkställande makten i USA som "Vita huset". Han är benägen att se det som en metafor och hans enda skäl för det är att principerna för metaforisk association ändå är så varierande.

Även om Searle inte fäster någon större vikt vid denna princip kan man tycka att hans resonemang är något lättvindigt. Hans skäl att betrakta metonymin som en metafor verkar tillgripet i brist på bättre. Dessutom haltar hans subjekt-predikatmodell här. Att sätta in "Vita huset" för P går ju knappast. Men kanske vi kan tänka oss ett exempel i stil med "Nicaraguas president anklagar Vita huset". Är det rimligt att se detta som en metafor? Om vi väljer att se det så tycks motiveringen vara att yttrandet inte ska tas bokstavligt. Men denna motivering verkar tvivelaktig. Omständigheten att ett yttrande inte ska tas bokstavligt är ju inte tillräckligt för att yttrandet ska vara metaforiskt. Det kan t ex vara fråga om ironi. Men dessutom kan man undra om det verkligen är så att yttrandet inte ska tas bokstavligt. En ren lexikonförklaring av "Vita huset" anger två betydelser, den konkreta och den abstrakta. "Vita huset" är den gängse, bekväma benämningen på den verkställande makten i USA. Det finns alltså skäl, tycker jag, att i likhet med litteraturvetaren inte betrakta detta som en metafor utan som *sui generis*.

Av Searles principer är det således bara de fyra första som säger något av intresse. De tre första säger något substantiellt om hur associationen går till men bär samtidigt självklarhetens prägel. Den fjärde principen avser tydligen att fånga in metaforer där föreställningar om likhet inte spelar någon roll men där vår "kultur" och "natur" är viktiga för associationen. Hur principen ser ut lyckas dock Searle inte riktigt förklara.

Låt oss nu se i vilken mån Searles principer säger något intressant om associationen vid metaforer i dikt.

När vi konfronteras med Runefelts metafor "Om nätterna kliver det stora vattnets sus — upp kring ön där jag befinner mig" associerar vi till en långsam, regelbunden rörelse. Det är den vanliga meningen hos "kliver", konnotationen hos detta ord, som här spelar roll. Normalmeningen och därmed Searles första princip är uppenbarligen relevant för förståelsen av metaforen.

Men detta är ju inte allt! Klivande är ofta tungt och vissa ljud är förknippade med det. Stora vatten kan verka skrämmande och hotfulla. Något antyds alltså också om susets karaktär, det är dovt, kanske hotfullt. Här tänker vi snarast, synes det mig, på ordens denotationer och de associationskretsar de väcker. Detta anknyter till Searles andra princip, men våra associationer förefaller betydligt friare än vad den principen tillåter. De är inte begränsade till vanliga och tydligt framträdande egenskaper.

Betrakta även Ramnefalks rader ”I utkanten av mitt liv — har du din givna plats, min vän — som älskare en minor classic rentav”! Som nämnt väcker ”minor classic” associationer till ett verk, som av ett bestämt socialt skikt anses ha ett visst, bestående värde. Det är nog också ett verk som man bör ha i bokhyllan även om man inte så noga läst det. Det är dock inte så värdefullt — det förringande epitetet minor — som en major classic. I sitt sammanhang i dikten anspelar ”minor classic” på något som man då och då välbekant igenkänner på avstånd och betraktar med ett visst förstrött intresse. Metaforen bidrar så till karaktäristiken av attityden till denne ”älskare”. Ytterligare antydningar om attityden ger ”i utkanten av mitt liv” och diktens slutrader ”Kanske är du som bankreserven — bäst när du inte tas ut?”

För att uppsåra den bildliga innebörden utgår vi från normalmeningen. Vi går sedan vidare till uttryckets denotation och de associationer den väcker i sammanhanget, associationer som likväl är friare än de som ryms under Searles andra princip.

Även om den första principen alltså är viktig så är den otillräcklig så tillvida som den inte ensam kan förklara associationen vid ”goda” metaforer som dessa. Enligt principen ska ju associationen röra sig helt innanför normalmeningens område men utmärkande för ”goda” metaforer är just att de går *utöver* detta område. Ordens normalmening är bara startpunkten för utvinnandet av den bildliga innebörden.

Men den andra principen är också otillräcklig eftersom den inte är nog generös. De associationsbanor som metaforskaren utnyttjar och som metafortolkaren gör bruk av rör sig inte bara kring det välkända, vanliga och tydligt framträdande. Det som orden — via sin denotation — anspelar på kan vara egenskaper som ibland, tillfälligtvis eller kanske bara möjligen kan tillkomma denotationens fenomen.

Låt oss slutligen se på Lindegrens metafor ”Tiden snöar från trädet”. Den är hämtad från samma dikt *Snöflöjt* som jag tidigare berört. Här liknas tiden vid snön som faller från trädet. Då trädet är en symbol för livet kan metaforen sägas uttrycka hur livet långsamt försvinner och livskänslan försvagas. Men våra associationer går också till myten om kunskapens träd. Metaforen anspelar då på hur den intellektuella kapaciteten successivt avtar och hur insikten glöms bort. Tolkningen kan underbyggas med bildliga uttryck från andra strofer, i vilka de flyende sekunderna, minuterna och åren liknas vid lätta snöflingor som fladdrar iväg och insikten liknas vid källans vatten som sinar. Så underminerar tiden långsamt livskraften, skapandet och insikten.

Tolkningen bygger på ett komplicerat samspel av de associationer som metaforen och dess omgivning väcker. Av vikt för associationen är liksom i de tidigare exemplen Searles första och andra princip samt en generösare variant av den andra principen. Någon riktig tillämpning av Searles tredje princip kan jag inte finna varken i denna metafor eller de tidigare, vilket naturligtvis inte alls utesluter att principen har sin relevans för metaforer i dikt.

Liksom hos Ramnefalk är bildspråket starkt relaterat till kulturella föreställningar. Men det är föreställningar av lite annat slag. De anknyter till myt och traditionell symbolik.

Är det kanske detta Searle bl a har i tankarna då han i sin fjärde princip talar om att associationen är kulturbetingad men inte grundar sig på likheter?

Symboler är ofta knutna till en viss kultur och kopplingen mellan symbolen och det symboliserade beror i många fall inte på någon likhet utan är av godtycklig natur. Så är i den kristna traditionen fisken en symbol för Kristus (vilket beror på en rent historisk-språklig tillfällighet) och trädet en symbol för kunskapen (i kraft av skapelsemyten).

När nu Searle säger att vi upplever ett samband mellan P och R som inte grundar sig på någon föreställning om likhet av något slag men som är kulturellt betingat så kunde han mena följande: Vi upplever ett samband mellan P och R eftersom det som P refererar till är en symbol för det som R refererar till och vi är medvetna om detta förhållande. Så får "trädet" i Lindegrens dikt oss att tänka på kunskap, intellektuell förmåga och insikt, ty trädet har för oss genom skapelsemyten blivit en symbol för detta. Men det finns ingen likhet mellan trädet och insikten.

Eftersom den metaforiska associationen här förutsätter en medvetenhet om att något symboliserar något annat och eftersom likheter här inte spelar någon roll för symbolrelationen så skulle vi kunna säga att det föreligger en metaforisk association som inte beror på likheter. Samtidigt är associationen starkt kulturbetingad.

Jag vet inte vad Searle skulle säga om detta förslag, men det är åtminstone ett sätt att ge ett positivt innehåll åt hans fjärde princip. Så fattad har principen utan tvekan rik tillämpning på metaforer i dikt. □

Litteratur

Beardsley, Monroe, *Aesthetics, Problems in the Philosophy of Criticism*, Harcourt, Brace & World, 1958.

- Beardsley, Monroe, "The Metaphorical Twist", *Philosophy and Phenomenological Research*, 22, s 293—307, 1962.
- Beardsley, Monroe, "Metaphor", *Encyclopedia of Philosophy*, 5, Edwards, P (utg), Macmillan, 1967.
- Black, Max, *Models and Metaphors*, Cornell University Press, 1962.
- Black, Max, "More about Metaphor", *Metaphor and Thought*, Ortony, A (utg), Cambridge University Press, 1979.
- Furberg, Mats, "Livsmening, metaforik, nonsens och analytisk filosofi", *Svensk Teologisk Kvartalsskrift*, 4, 1976.
- Furberg, Mats, *Säga, förstå, tolka. Till yttrandets och textens problem*, Doxa, 1982.
- Hermelin, Carola, *Vinteroffer och Sisyfos. En studie i Erik Lindegrens senare diktning*, akad avh Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala Universitet, 1976.
- Lagerkvist, Pär, *Ångest*, Bonniers, 1916.
- Lindgren, Erik, *Sviter*, Bonniers, 1947.
- Lindgren, Erik, *Vinteroffer*, Bonniers, 1954.
- Ramnefalk, Marie-Louise, *Kungsådra*, Författarförlaget, 1981.
- Ramnefalk, Marie-Louise, *Levnadskonster*, Författarförlaget, 1983.
- Runefelt, Eva, *Åldriga och barnsliga trakter*, Bonniers, 1978.
- Searle, John R, "Metaphor", *Metaphor and Thought*, Ortony A (utg), Cambridge University Press, 1979.
- Tranströmer, Tomas, *Hemligheter på vägen*, Bonniers, 1958.